

se sviđa službena zastava, a 99,3% da voli nacionalnu himnu. Procenat od 53,6% ispitanika, koji su se izjasnili da bi se iselili iz Albanije, iz drugog ugla osvjetljava ovaj fenomen i ukazuje, s jedne strane, na *zanesenost* nacionalnim identitetom i razočaranost realnim stanjem. Strategije simboličke izgradnje nacije suočavaju se s problemom usklađenosti političkih rekonfiguracija u smislu granica savremenih država i kulturnih imaginacija utemeljenih na historijskoj povezanosti. Posrijedi je sukob *fizičke* i *simboličke geografije* na prostoru koji se danas naziva Zapadnim Balkanom i nerijetko se percipira kao “vrtlog destruktivnih etničkih strasti”.

Interdisciplinarna i po mnogo čemu inovativna knjiga pred nama analizira njihov suodnos kvalitetnom naučnom analizom značaja vjerskih, kulturnih, etničkih i drugih elemenata “zamišlje-

ne zajednice”, koja je itekako protkana historijskim naslijeđem. Pri tome se potvrdilo da simboli i narativi izgradnje nacije nisu samo prolazne konstrukcije, nego su podložni modifikacijama i rekonstrukcijama, stalno su prisutni i različito se reinterpetiraju u skladu s društveno-političkim potrebama. O tome svjedoče i empirijski rezultati provedenog istraživanja koji su podrobno objašnjeni u okviru teorijskih modela i u konstelaciji s prethodnim istraživanjima naznačenim u popisu literature nakon svake *studije slučaja*. Aktualnost pitanja strategije političkih elita i uspjeha u izgradnji nacija kao i očigledne kontradiktornosti u poimanju ovog društvenog konstrukta koji se *izmišlja* i *neprestano mijenja i nadograđuje*, o čemu govori i ova vrlo vrijedna knjiga, upućuje nas na zaključak da će o ovom pitanju još biti razgovora i diskusije.

Dženita Sarač-Rujanac

Zbornik radova, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*

Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017, 546 str.

U vremenu zloupotrebe prošlosti, zataškavanja stvarnih činjenica i događaja koji su se desili svi radovi koji nude multiperspektivnost predstavljaju pravu vrijednost. Jedan od takvih je i zbornik radova u izdanju Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji zanimljivog na-

slova – *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Zbornik je rezultat zajedničkog rada historičara, historičara umjetnosti, sociologa i drugih istraživača koji su željeli ovim projektom čitalačkoj publici ponuditi nešto novo. Cilj cjelokupnog projekta bio je da se objektivno pristupi

istraživanju, sagledavanju i prikazivanju historijskih procesa koji su se dešavali u Jugoslaviji i na koncu uticali na njen raspad. Bitno je istaknuti da je projekat ostvaren uz podršku Saveznog ministarstva za inostrane poslove SR Njemačke. Strukturu Zbornika pored *Reči izdavača*, predgovora i uvoda čine četiri poglavlja. Sonja Biserko, direktorica Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, kao izdavač osvrnula se na ciljeve i zadatke projekta čiji je rezultat objavljivanje ovog zbornika. Istaknula je kako knjiga nema namjeru ponuditi konačnu sliku raspada Jugoslavije, nego ponuditi multiperspektivan pristup sagledavanja historije Jugoslavije koji će korisiti budućim generacijama istraživača. Predgovor pod nazivom *Jugoslavija iz različitih uglova* napisao je Drago Roksandić. On nabroja niz autora i naslova koji su se bavili i pisali historiju Jugoslavije, ali ističe i same vrijednosti ovakvog projekta. Naglašava da kraj Jugoslavije ne znači i kraj razgovora o njoj, već, naprotiv, početak kritičke refleksije o njenom kvazitotalitetu. Uvod naslovljen kao *Multiperspektivnost (post)jugoslovenskih istorija* napisali su Milivoj Bešlin i Srđan Milošević, koji ističu činjenicu da je slom jugoslavenske države imao dublje uzroke što su se ogledali u cjelokupnom društvu, politici, ekonomiji, te da spomenuti projekat ima upravo za cilj prepoznavanje tih uzroka.

U prvom poglavlju Zbornika naziva *Višestruka jugoslavenstva – kako jugo-*

slavenski narodi ulaze u Jugoslaviju nalazi se članak “Jugoslavenstvo prije Jugoslavije” autora Drage Roksandića. Roksandić tematizira pojam jugoslavenstva te slavensku etnogenezu. Zaključuje da je jugoslavenstvo u osnovi bilo jedini pokušaj da se endogenim procesima, “odozdo” dakle, među Južnim Slavenima u srednjo-jugoistočnoj Evropi izide iz (sub)regionalnih logika opstanka ka periferijama imperijalnih poredaka. Smatra da jugoslavenstvo prije Jugoslavije predstavlja fenomene i procese koji su anticipirali slavensku uzajamnost, odnosno zajedništvo.

Drugo i najobimnije poglavlje Zbornika nosi naziv *Jugoslovensko iskustvo u nacionalnim perspektivama* i obuhvata osam članaka. U ovom poglavlju akcenat je stavljen na političku historiju svih historijskih pokrajina koje su ušle u sastav Jugoslavije. Autor je prvog članka pod nazivom “Bošnjaci, Hrvati i Srbi u BiH i u Jugoslaviji: U stalnom procepu” Husnija Kamberović. On se bavi pitanjem različitih iskustava Bošnjaka, Hrvata i Srba u Jugoslaviji, te kakva se sjećanja na Jugoslaviju uopće grade u Bosni i Hercegovini. Tadašnja elita imala je različita mišljenja o samom činu nastanka nove države i kakva bi ona trebala biti. Jedni su bili za stvaranje jugoslavenske države, drugi za trijalističko uređenje Habsburške Monarhije, a treći za ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Srbijom. Čin proglašenja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. godine otvorio

je druge probleme, kao što je pitanje položaja vjerskih zajednica, ali i Bosne i Hercegovine kao cjeline. Bošnjaci su i kroz period između dva svjetska rata imali političku viziju očuvanja cjelovitosti Bosne i Hercegovine. Ipak, uključivanjem BiH u sastav Nezavisne Države Hrvatske negirana je historijska, državno-pravna i političko-teritorijalna cjelina BiH. Put prema razvijanju vlastitog državnog identiteta BiH nakon 1992. godine pokazao se kao veoma težak. Autor zaključuje kako su iskustva Bošnjaka, Hrvata i Srba u Jugoslaviji bila značajno različita i tokom tzv. monarhističke i socijalističke Jugoslavije.

Autor drugog članka “Crna Gora i Crnogorci u Jugoslaviji: Gubitak državnosti i njena obnova” je Šerbo Rastoder. Raspravlja o historiji Crne Gore navodeći kako je ona primjer *ubrzanje historije*. Crna Gora se od 1918. godine pa kroz period između dva svjetska rata, Prvi i Drugi svjetski rat, period socijalizma, jugoslavenske federacije te od 2006. godine kada je obnovila državnost, stalno suočavala sa historijskim izazovima. Treći članak drugog poglavlja Zbornika nosi naziv “Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji: Suprotstavljanje centralizmu” autora Ive Goldsteina. U središte svog razmatranja Goldstein je postavio hrvatsko iskustvo jugoslavenske historije. Zaključuje kako je sistem zasnovan na “bratstvu i jedinstvu” bio veoma krhak i da razloge relativno brzih promjena u Hrvatskoj i u Jugoslaviji treba tražiti u slabo razvijenoj po-

litičkoj kulturi. Navodi jedan zanimljiv primjer odnosa Hrvata i Hrvatske prema Jugoslaviji kada je 1989. u Zagrebu održano Evropsko prvenstvo u košarci i Jugoslavija je pod vodstvom Dražena Petrovića pobijedila, a na trgovima se orilo “Jugoslavija, Jugoslavija”. Autori četvrtog članka pod nazivom “Makedonija i Makedonci u Jugoslaviji: Uspostavljanje sopstvenog identiteta” jesu Ljubica Jančeva i Aleksandar Litovski. Oni pišu o putu Makedonije za uspostavljanje identiteta. Makedonija je 1918–1991. bila sastavni dio Jugoslavije i kao takva je zavisila od Jugoslavije. Ipak, odvajanje od Jugoslavije sprovedeno je na najdemokratskiji moguću način, putem referendum koji se organizovao 8. septembra 1991, kada su se građani izjasnili za nezavisnu i suverenu Republiku Makedoniju.

Naredni članak nosi naziv “Slovenija i Slovenci: Zašto su ušli i zašto su izašli: Tri slovenačke odluke o jugoslovenstvu”, čiji je autor Božo Repe. On se bavi pitanjem Slovenije u Jugoslaviji, te navodi kako su među Slovencima bila prisutna pozitivna jugoslavenska osjećanja. Međutim, takva su se osjećanja mijenjala, što je bilo uvjetovano ekonomskom krizom. Slovenija je željela ostati najjači privredni faktor u Jugoslaviji i kao takva je svoju ulogu i značaj u Jugoslaviji nastojala maksimalno iskoristiti. Skora pojava nacionalizma uticala je da se Slovenija u medijima proglasi za “dežurnog krivca” u Jugoslaviji. Ipak, balans slovenskog

prisustva u Jugoslaviji je narušen, što je dovelo i do konačnog raspleta događaja – raspada Jugoslavije, a potom i rata. Latinka Perović je autorica članka pod nazivom “Srbi i Srbija u novovekovnoj istoriji: Iskustvo sa drugim narodima.” Perović daje jedan presjek historije stvaranja moderne srpske države i razmatra pitanje njenog iskustva sa drugim narodima u toj državi. Ona konstatuje kako smisao presjeka novovjekovne historije Srba i Srbije treba tražiti u odgovoru na pitanje koliko je prethodna historija uticala na orijentaciju i neadekvatnu reakciju Srba na izazove jugoslavenske krize.

Autor članka “Kosovo u Jugoslaviji: Protiv kolonijalnog statusa” je Mrika Limani, koji naglašava kako je većina narativa o Kosovu iskrivljena i kako oni kao takvi utiču na njegovu aktuelnu političku situaciju. Kosovo i Srbija već deset godina vode dijaloge, ali ipak malo je vjerovatno da će se politički odnosi normalizovati. Dalje, autor smatra da će, ukoliko se ne riješi problem korupcije, Kosovo doživjeti veliku stagnaciju. Naredni članak nosi naziv “Vojvodina u Jugoslaviji: Borba za autonomiju”, autora Milivoja Bešlina. M. Bešlin raspravlja o historijatu Vojvodine i njenoj borbi za vlastiti identitet. Pojam Vojvodina podrazumijevao je dvije različite koncepcije. Vojvodina je prvenstveno bila zamišljena kao srpski prostor kojem se suprotstavljala ideja o autonomnosti Vojvodine. Međutim, njen opstanak je doveden u

pitanje, ali ni tada nisu prestajali motivi njene autonomnosti.

Treće poglavlje Zbornika nosi naziv *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi (1918-1991)* i obuhvata šest članaka. U ovom poglavlju u fokusu su teme kao što su ekonomija, kultura, privreda, svakodnevni život. Autor je prvog članka pod nazivom “Društvo Jugoslavije 1918-1991: Od stagnacije do revolucije” Srđan Milošević. On tematizira pitanje društva i društvenog razvoja u Jugoslaviji, te kako se poboljšavao položaj zapuštenih slojeva društva. Autor zaključuje kako je društveni razvoj Jugoslavije u periodu 1918–1941. bio veoma spor, što je rezultat društvenih i političkih odnosa u cijeloj Evropi. Naredni članak nosi naziv “Svakodnevni život u obje jugoslavenske države: Hvatanje koraka sa Evropom”, autora Igora Dude. Ovaj članak daje jedan zanimljiv prikaz svakodnevnog života u Jugoslaviji. Zaključuje kako je bio brz put od seoskog do građanskog odijela, da su se žene emancipirale i postale značajan faktor društvene zajednice. Stambeni uvjeti su se znatno poboljšali, trgovina se modernizovala, razvila se medicina, saobraćaj, turizam. Vladimir Gligorov je autor članka “Jugoslavija i razvoj: Korist i troškovi – ključna tema sporenja”. On zaključuje kako Jugoslavija nije uspjela provesti procese liberalizacije i demokratizacije društva, te da su ogromna privredna dugovanja bili potvrda neuspjelog modernizacionog razvoja.

U članku “Jugoslavenska umetnost i kultura: Od umetnosti nacije do umetnosti teritorije” autor Nenad Makuljević raspravlja o pitanju umjetnosti, navodeći da je ona često shvatana kao svjedocanstvo postojanja nacionalnog duha. Autor ističe činjenicu kako je ideja o jugoslavenskoj umjetnosti bila tijesno povezana s usponom, trajanjem i padom jugoslavenske ideje i s tim u vezi vidimo da je bila prisutna interakcija kulture i politike. Naredni članak nosi naziv “Jugoslavija na međunarodnoj pozornici: Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije” autora Tvrtka Jakovine. Jakovina raspravlja o tome koliko je Jugoslavija bila okrenuta prema Sovjetskom Savezu. Međutim, položaj Jugoslavije znatno se promijenio 1948. godine, kada je došlo do sukoba Staljina i Tita i njihovog međusobnog razlaza, nakon čega se počela okretati drugim zemljama. Vrhunac toga bilo je uključivanje Jugoslavije u Pokret nesvrstanih. Posljednji članak trećeg poglavlja Zbornika nosi naziv “Načini sećanja na Jugoslaviju – YU – Retrovizor”, a autor je Mitja Velikonja. Autor razmatra Jugoslaviju iz perspektive uspomena i zaključuje kako se Jugoslavije treba sjećati samo onoliko koliko je u njoj bilo napora za doseganje pravednije budućnosti.

Zbornik obuhvata i *Zaključna razmatranja*, gdje se nalaze dva članka. “Posle Jugoslavije: Problemi društvene transformacije” naziv je članka dvojice

autora – Srđana Miloševića i Milivoja Bešlina, koji navode kako je u svim zemljama koje su nastale raspadom Jugoslavije bila prisutna kontroverzna društvena transformacija, čiji su dometi različiti u svakoj od njih. Ističu i činjenicu da se u svakoj državi mnogo više vodilo i vodi računa o odnosu snaga na međunarodnoj sceni nego o mogućnosti zajedničkih sporazuma. Regionalna saradnja koja i jeste prisutna odvija se uglavnom na političkom nivou. Vladimir Gligorov je autor članka “Razlozi i posledice raspada Jugoslavije”, koji raspravlja o pitanjima kako, zašto i zbog čega se raspala Jugoslavija. Autor se osvrnuo i na sukobe koji su nastali na njenim ruševinama, te zaključuje kako su brojni problemi uticali na nazadovanje u najvećem broju jugoslavenskih zemalja u odnosu na razvijeniji dio Evrope. Posljednje stranice Zbornika čine *Biografije autora*.

U konačnici, Zbornik radova *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi* rezultat je obimnog istraživačkog rada, istraživača različitih zanimanja koji na jednom mjestu nude novo, svestrano viđenje Jugoslavije. Ono što ovaj zbornik čini veoma značajnim doprinosom naučnoj i široj javnosti jeste što nudi multiperspektivan pristup sagledavanja već poznatih činjenica o Jugoslaviji, njenom nastanku, trajanju i raspadu. Zbornik radova svakako će biti od velike koristi i budućim generacijama historičara koji pokažu interes za ovu tematiku.

Saima Lojić